

КЛАСИФІКАЦІЯ УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК У ФЕДЕРАТИВНІЙ РЕСПУБЛІЦІ НІМЕЧЧИНА: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

CLASSIFICATION OF INSTITUTIONS FOR EXECUTION OF IMPRISONMENT FOR A FIXED TERM IN THE FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY: COMPARATIVE AND LEGAL ANALYSIS

Пузирьов М.С.,

кандидат юридичних наук,

головний науковий співробітник науково-дослідного центру

з питань діяльності органів та установ Державної кримінально-виконавчої служби України

Академії Державної пенітенціарної служби

У статті надано характеристику установам виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у Федеративній Республіці Німеччина. Здійснено класифікацію таких установ за критеріями функціональності, ізоляції, статі й віку засуджених. Зіставлено результати дослідження з відповідними положеннями українського законодавства.

Ключові слова: позбавлення волі на певний строк, виконання покарання, установа, класифікація, засуджені, зарубіжний досвід.

В статье охарактеризованы учреждения исполнения наказания в виде лишения свободы на определенный срок в Федеративной Республике Германия. Осуществлена классификация таких учреждений по критериям функциональности, изоляции, пола и возраста осужденных. Сопоставлены результаты исследования с соответствующими положениями украинского законодательства.

Ключевые слова: лишение свободы на определенный срок, исполнение наказания, учреждение, классификация, осужденные, зарубежный опыт.

The article gives a characteristic of institutions for execution of imprisonment for a fixed term in the Federal Republic of Germany. The classification of such institutions according to the criteria of functionality, isolation, sex and age of convicts is carried out. The results of the study are compared with the corresponding provisions of Ukrainian legislation.

Key words: imprisonment for a fixed term, execution of punishment, institution, classification, convicts, foreign experience.

Актуальність теми. Питання методології галузевих юридичних наук завжди належали до актуальних сфер наукових досліджень. Правильне використання того чи іншого методу дає можливість вирішити конкретне наукове завдання й дійти висновків, що відзначаються як теоретичною цінністю, так і прикладним значенням.

Сучасний стан реформування кримінально-виконавчої системи України ставить на порядок денний необхідність вивчення прогресивного зарубіжного досвіду функціонування кримінально-виконавчих (пенітенціарних) систем з метою запозичення кращих моделей організації системи виконання покарань. Одним із аспектів вивчення зарубіжного досвіду в цій сфері є аналіз системи установ виконання покарань, у тому числі у виді позбавлення волі на певний строк, оскільки належним чином організована система таких установ сприяє належній реалізації на практиці таких принципів, як законність, справедливість, гуманізм, повага до прав і свобод людини, диференціація та індивідуалізація виконання покарань, раціональне застосування примусових заходів і стимулювання правислухняної поведінки.

Проведення відповідного наукового пошуку неможливо без використання в арсеналі вченого-пенітенціариста порівняльно-правового (компаративного) методу.

Зазначимо, що система покарань у Федеративній Республіці Німеччина (далі – ФРН) становить для України особливий інтерес, оскільки кримінальне право України ґрунтується на романо-германській системі права. Це відобразилося не лише на кримінальному, а й на кримінально-виконавчому законодавстві та практиці його застосування [1, с. 3]. У зв'язку з цим цікаво розглянути, ураховуючи предмет здійснюваних нами порівняльних досліджень у сфері кримінально-виконавчого права, класифікацію установ виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у цій європейській країні порівняно з відповідними положеннями українського законодавства.

Теоретичною основою статті стали праці вітчизняних і зарубіжних учених, присвячені порівняльно-правовим засадам виконання та відбування покарань, застосування окремих елементів механізму виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Серед них праці К.А. Автухова, З.А. Астемірова, Л.В. Багрій-Шахматова, С.Л. Бабаяна, В.А. Бадири, О.М. Бандурки, І.Г. Богатирьова, О.І. Богатирьової, І.В. Боднара, Є.М. Бодюла, М.Л. Грекова, В.І. Гуржія, Т.А. Денисової, О.М. Джужі, В.О. Жабського, Ю.В. Калініна, В.В. Кареліна, А.В. Кирилюка, В.А. Кирилюк, В.В. Коваленка, О.Г. Колба, Н.В. Коломієць,

В.Я. Конопельського, І.М. Копотуна, О.М. Кривсуна, М.І. Лисенко, В.О. Меркулової, М.П. Мелентьєва, Р.М. Підвисоцького, Г.О. Радова, А.Ф. Сизого, В.Б. Спіцнаделя, А.Х. Степанюка, М.О. Стручкова, В.М. Трубникова, С.Я. Фаренюка, С.В. Царюка, О.О. Шкути, В.П. Шупілова, Д.В. Ягунова, І.С. Яковець та ін.

Мета статті – надати характеристику установам виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у ФРН, здійснивши їх класифікацію та зіставивши результати дослідження з відповідними положеннями українського законодавства.

Виклад основного матеріалу. Виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у ФРН регламентується двома законодавчими актами: Кримінальним кодексом у редакції від 13 листопада 1998 р. [2] і Законом «Про виконання покарання у виді позбавлення волі та заходів виправлення і запобігання, пов'язаних із позбавленням волі» („Act concerning the execution of prison sentences and measures of rehabilitation and prevention involving deprivation of liberty (Prison Act)”), який прийнятий 16 березня 1976 р. й набрав чинності з 1 січня 1977 р. [3].

Закон ФРН «Про виконання покарання у виді позбавлення волі та заходів виправлення і запобігання, пов'язаних із позбавленням волі» становить основу кримінально-виконавчого законодавства цієї європейської країни.

Виходячи з проведеного нами аналізу структури цього законодавчого акта, можемо констатувати, що сфера його правового регулювання є ширшою, порівняно з Кримінально-виконавчим кодексом (далі – КВК) України [4]. Суттєві відмінності полягають у предметі правового регулювання превентивного ув'язнення та запобіжного заходу у виді тримання під вартою.

Проведеним дослідженням встановлено, що кримінально-виконавче законодавство ФРН не прив'язує процес виконання/відбування покарання до однієї установи, передбачаючи низку норм, присвячених переведенню засуджених, як з метою стимулювання їхньої правослужняної поведінки, так і з міркувань безпеки.

Зокрема, виходячи зі змісту ст. 8 Закону ФРН «Про виконання покарання у виді позбавлення волі та заходів виправлення і запобігання, пов'язаних із позбавленням волі», під час відбування покарання допускається переведення засудженого з однієї установи до іншої з таких підстав: 1) якщо це сприяє його виправленню та ресоціалізації; 2) якщо це необхідно з міркувань організації виконання покарання або з інших важливих причин. Крім того, на підставі ст. 12 засудженого може бути переведено до іншої установи без його згоди, якщо це необхідно з особливих причин [3, с. 2–3].

Аналіз Закону ФРН «Про виконання покарання у виді позбавлення волі та заходів виправлення і запобігання, пов'язаних із позбавленням волі» дав можливість виділити такі типи установ виконання покарання у виді позбавлення волі:

1) відкриті установи;

2) закриті установи;

3) соціально-терапевтичні установи.

У межах цих типів за статевіковим критерієм виокремлюють:

а) установи для засуджених жінок;

б) установи для осіб молодіжного віку.

До установ, призначених для виконання заходів виправлення й запобігання, пов'язаних із позбавленням волі, відповідний кримінально-виконавчий закон ФРН зараховує:

– установи для превентивного ув'язнення;

– психіатричні лікувальні установи;

– лікувальні установи для алкоголіків чи наркоманів;

– установи для попереднього ув'язнення [3].

Ураховуючи предмет дослідження, охарактеризуємо установи, призначені для виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

При цьому доцільно зазначити, що на підставі ст. 139 Закону ФРН «Про виконання покарання у виді позбавлення волі та заходів виправлення і запобігання, пов'язаних із позбавленням волі» виконання покарання у виді позбавлення волі та превентивного ув'язнення покладається на установи виконання покарань федеральних земель [3, с. 32].

Так, у ст. 10 аналізованого Закону ФРН передбачено виконання покарання у виді позбавлення волі в установах (відділеннях установ) двох типів – відкритого й закритого. Згідно з ч. 1 цієї статті, засудженого за його згоди має бути поміщено для виконання покарання у виді позбавлення волі до установи або відділення відкритого типу, якщо він задовольняє особливим вимогам, що висувуються до відкритого тримання, і не виникає конкретних побоювань, що він буде ухилятися від відбування покарання або зловживати можливостями виконання покарання у відкритій установі для вчинення злочинів.

Відповідно до ч. 2 ст. 10, в інших випадках засуджені поміщаються до установ виконання покарання закритого типу. Засудженого може бути поміщено або повернуто до установи закритого типу, коли це необхідно [3, с. 3].

Німецький законодавець закріплює в ст. 141 аналізованого Закону диференційовані вимоги до установ виконання покарань залежно від ступеня забезпечення ізоляції. Зокрема, у ч. 1 ст. 141 формулюється загальне правило, що для виконання покарання щодо різних категорій засуджених має передбачатися необхідна кількість місць в установах або їх відділеннях, щоб забезпечувалися потреби диференційованого тримання. У свою чергу, ч. 2 ст. 141 встановлено, що установи закритого типу мають забезпечувати безпечне розміщення й тримання засуджених під охороною, тоді як установи відкритого типу можуть зовсім не мати або мати мінімальні заходи проти втеч [3, с. 32].

Установи виконання покарання диференціюються відповідно до правил роздільного тримання засуджених, передбачених законом. Так, у ст. 140 кримінально-виконавчого закону ФРН передбачено роздільне (в окремих установах або відокремлених

блоках) від інших категорій засуджених тримання осіб, до яких застосовано превентивне ув'язнення (ч. 1). Обов'язково роздільно тримаються засуджені жінки в установах для жінок або в спеціальних відділеннях і засуджені чоловіки (ч. 2). Водночас ч. 3 ст. 140 передбачає можливість винятку з правил роздільного тримання, встановлених ч. ч. 1 і 2, – це сприяння участі засуджених у заходах виправлення, які проводяться в іншій установі або в іншому блоці [3, с. 32].

Зазначимо, що кримінально-виконавче законодавство України жодних винятків із правил роздільного тримання засуджених до позбавлення волі у виправних і виховних колоніях, закріплених у ст. 92 КВК України, не передбачає.

Одним із видів установ виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у ФРН є соціально-терапевтичні установи, яким присвячено ст. ст. 9, 123–126 аналізованого закону ФРН. Як зазначено в спеціальних дослідженнях пенітенціарної системи ФРН, завдання соціально-терапевтичних установ зводиться до утримання засуджених, які потребують проведення з ними особливих реабілітаційних програм: соціальних тренінгів, роботи психологів. Ідеться як про створення спеціальних груп, так і про індивідуальну роботу з кожним засудженим. Найбільш часто діяльність подібних установ спрямована на роботу із засудженими, які характеризуються підвищеною агресивністю, а також із засудженими за злочини проти статеві недоторканності [5, с. 144]. При цьому, виходячи з положень ч. 1 ст. 9 відповідного кримінально-виконавчого закону ФРН, строк призначеного покарання за такі злочини має бути більшим за два роки [3, с. 3].

Відповідно до ч. 3 ст. 143 аналізованого закону ФРН, кількість місць у соціально-терапевтичній установі не повинна перевищувати 200 [3, с. 32].

Вивчення спеціальної юридичної літератури дало змогу встановити, що у ФРН неповнолітні відбувають покарання в спеціальних установах окремо від дорослих [6, с. 47].

Разом із тим проведений нами аналіз Закону ФРН «Про виконання покарання у виді позбавлення волі та заходів виправлення і запобігання, пов'язаних із позбавленням волі» не виявив норм, присвячених як роздільному триманню неповнолітніх і дорослих, так й особливостям виконання покарання у виді позбавлення волі щодо неповнолітніх.

Цим відповідний кримінально-виконавчий закон ФРН відрізняється від КВК України, а також кодифікованого кримінально-виконавчого законодавства низки країн СНД. Зазначену тенденцію ми можемо пояснити тим, що кримінально-виконавчому законодавству ФРН, незважаючи на належність до романо-германської правової сім'ї, не властива така форма систематизації законодавства, як кодифікація.

На цю відмінну рису кримінально-виконавчого права ФРН звертає в дисертаційному дослідженні А.М. Бурцев, зазначаючи, що правові підстави виконання покарання у виді позбавлення волі для неповнолітніх установлені в § 92 абз. 1 Закону про кри-

мінальну відповідальність неповнолітніх 1974 р., що передбачає особливі установи для неповнолітніх засуджених. Також цим ученим відмічено, що Закон ФРН «Про виконання покарання у виді позбавлення волі та заходів виправлення і запобігання, пов'язаних із позбавленням волі» не поширює своєї дії на виконання покарання у виді позбавлення волі на неповнолітніх засуджених, тому утворюється певний правовий вакуум, досі ще не заповнений. Відсутність більш докладного регулювання спонукала управління юстиції федеральних земель домовитися про видання уніфікуючих розпоряджень про виконання покарань для неповнолітніх. Кримінально-виконавчі установи для неповнолітніх у загальних рисах повторюють перелічені вище типи. Їх особливістю є наявність великої кількості пропонованих загальноосвітніх програм і програм професійного навчання, оскільки вельми часто юні злочинці показують украй низький рівень освіти [5, с. 145].

Станом на 31.3.2015 питома вага неповнолітніх засуджених до позбавлення волі в структурі «тюремного населення» ФРН становила 6,9% [7].

Як уже зазначалося вище, виходячи з принципу роздільного тримання засуджених за статевим критерієм, закріпленим у ч. 2 ст. 140 відповідного кримінально-виконавчого закону ФРН, окрему групу установ утворюють установи виконання покарань для засуджених жінок. Хоча в окремих випадках функцію таких установ виконують відокремлені дільниці в установах для засуджених чоловічої статі.

Згідно з ч. 3 ст. 143 аналізованого закону ФРН, кількість місць у кримінально-виконавчій установі для жінок не повинна перевищувати 200 [3, с. 32].

Станом на 30.11.2016 кількість жінок, які утримувалися в місцях позбавлення волі в Німеччині, становила 3 607, тобто 5,7% від кількості всіх ув'язнених [7].

У свою чергу, відповідно до ст. 142 аналізованого Закону, при установах виконання покарань для жінок організовуються будинки дитини [3, с. 32]. Подібна норма відображена й у ч. 1 ст. 141 КВК України. Проте, на відміну від ч. 1 ст. 141 КВК України, згідно з якою засуджені жінки мають право влаштовувати в будинки дитини своїх дітей віком до трьох років [4], ч. 1 ст. 80 відповідного кримінально-виконавчого закону ФРН допускає перебування в установах виконання покарань разом із матерями дітей дошкільного віку [3, с. 18].

Отже, на перший погляд кримінально-виконавче законодавство ФРН більшою мірою, порівняно з вітчизняним, ураховує інтереси матері й дитини щодо тривалості їхнього спільного перебування. Хоча перебування дитини в установі виконання покарань, наприклад, протягом не трьох, а семи років позбавляє дитину можливості повноцінного розвитку в умовах вільного суспільства, а близьких родичів дитини (батька, діда, бабу та ін.) – повноцінної можливості брати участь у її вихованні. Тому, наприклад, питання про запровадження подібної норми щодо збільшення вікової межі дитини для її перебування разом із матір'ю в установі виконання

покарань доцільно ставити лише після проведення комплексного гендерно-психологічного дослідження із цього питання, котре урахувало б не лише інтереси матері дитини, а й самої дитини та інших членів сім'ї засудженої жінки.

Висновки. Отже, проведенням порівняльно-правовим дослідженням установлено як схожі риси, так і відмінності в класифікації установ виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у ФРН та Україні. Зокрема, у ФРН відсутня класифікація таких установ за рівнями безпеки, водночас здійснюється диференціація за статевим і віковим критеріями засуджених.

Крім того, кримінально-виконавче законодавство ФРН закріплює норми, що встановлюють ліміт наповнення установ виконання покарань. Разом із тим відповідний кримінально-виконавчий закон ФРН, формулюючи норми щодо ліміту наповнення установ виконання покарань, деталізує його лише

щодо двох категорій засуджених, а саме: тих, які тримаються в соціально-терапевтичних установах, і засуджених жінок.

Зазначимо, що деякі з опитаних нами в процесі дослідження вітчизняних учених-пенітенціаристів відмітили ліміт наповнення установ виконання покарань як негативне явище. Ми частково поділяємо цю думку, виходячи з таких суджень:

– по-перше кримінально-виконавче законодавство України не містить, як у ФРН, будь-яких норм щодо визначення ліміту наповнення установ виконання покарань, а визначає лише норми жилої площі щодо різних категорій засуджених;

– по-друге, говорити про впровадження до кримінально-виконавчої системи чітких норм щодо визначення лімітів наповнення тих або інших установ варто після проведення комплексної (психолого-педагогічної, юридичної, матеріально-побутової, економічної, технічної) експертизи із цього питання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гришко А.Я. Уголовные наказания в Федеративной Республике Германии : [учеб. пособ.] / А.Я. Гришко. – 2-е изд., испр. и доп. – Рязань : Академия ФСИН России, 2010. – 35 с.
2. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии / науч. ред. и вступ. статья докт. юрид. наук, профессора Д.А. Шестакова ; предисловие докт. права Г.-Г. Йешека ; перевод с немецкого Н.С. Рачковой. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 524 с.
3. Act concerning the execution of prison sentences and measures of rehabilitation and prevention involving deprivation of liberty (Prison Act). – 45 p. – [Electronic resource]. – Access mode : http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stvollzg/englisch_stvollzg.pdf.
4. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 лип. 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 3–4. – Ст. 21.
5. Бурцев А.Н. Пенитенциарная система Германии в XVI – нач. XXI вв.: историко-юридическое исследование : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Б.А. Николаевич. – Екатеринбург, 2007. – 223 с.
6. Стручков Н.А. Исполнение уголовного наказания в капиталистических странах (Англия, ФРГ) : [учеб. пособ.] / Н.А. Стручков, В.П. Шупилов ; науч. ред. проф. В.А. Владимиров. – М. : Изд-во Акад. МВД СССР, 1978. – Вып. II. – 88 с.
7. Germany // World Prison Brief data [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.prisonstudies.org/country/germany>.